

Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Юридичний факультет

*Кафедра цивільного
права і процесу*

МІЖДИСЦИПЛІНАРНА КУРСОВА РОБОТА
з дисципліни: «Цивільне право»
на тему: «Свобода договору та її межі у цивільному праві»

Студента групи ПР-36

Каменярьського В.

Керівник:

к.ю.н. Парашук Л. Г.

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Члени комісії _____

(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ СВОБОДИ ДОГОВОРУ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ	6
1.1. Поняття принципу свободи договору	6
1.2. Законодавче закріплення свободи договору	8
Висновок до розділу 1	11
РОЗДІЛ 2. РЕАЛІЗАЦІЯ СВОБОДИ ДОГОВОРУ	13
2.1. Свобода укладення договору та вибору контрагента.....	13
2.2. Свобода визначення умов договору	16
Висновок до розділу 2	19
РОЗДІЛ 3. МЕЖІ СВОБОДИ ДОГОВОРУ	20
3.1. Законодавчі обмеження свободи договору.....	20
3.2. Судова практика щодо обмеження свободи договору	22
Висновок до розділу 3	26
ВИСНОВКИ	28
СПИСКИ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	30

ВСТУП

У сучасному цивільному праві договірні відносини посідають провідне місце, оскільки саме через договори учасники цивільного обороту реалізують свої майнові та особисті немайнові права. Договір виступає універсальним правовим інструментом, який забезпечує впорядкування суспільних відносин, узгодження інтересів сторін та стабільність цивільного обороту. Завдяки договору сторони мають можливість не лише визначити свої взаємні права та обов'язки, а й гнучко адаптувати правове регулювання до конкретних життєвих ситуацій, що є особливо важливим в умовах динамічного розвитку економічних процесів.

Розвиток ринкової економіки, розширення сфери приватноправового регулювання та інтеграційні процеси, пов'язані з наближенням українського законодавства до європейських стандартів, зумовлюють зростання ролі договірних механізмів у регулюванні цивільних відносин. У таких умовах договір стає не лише засобом юридичного оформлення правовідносин, а й інструментом реалізації економічної свободи та підприємницької ініціативи.

Особливе значення у договірному праві має принцип свободи договору, який є однією з фундаментальних засад цивільного права. Він передбачає право особи самостійно вирішувати питання щодо укладення договору, вибору контрагента, визначення змісту договору, а також можливість укласти як передбачені законом, так і не передбачені договори. Цей принцип відображає автономію волі сторін, їх юридичну рівність та диспозитивний характер цивільно-правового регулювання. Водночас свобода договору виступає не лише юридичною категорією, а й важливим елементом економічної свободи особи.

Разом з тим у сучасних умовах принцип свободи договору зазнає певної трансформації, що пов'язано з необхідністю забезпечення балансу між приватними та публічними інтересами. Свобода договору не є абсолютною, оскільки обмежується вимогами законодавства, публічного порядку, а також

принципами справедливості, добросовісності та розумності. Крім того, у ряді випадків виникає потреба у захисті слабшої сторони договірних відносин, зокрема споживача, що також зумовлює встановлення певних обмежень договірної свободи.

Особливої актуальності набуває питання визначення меж свободи договору в умовах активного розвитку судової практики, яка відіграє значну роль у конкретизації цього принципу. Саме суди формують підходи до оцінки справедливості умов договору, визначають допустимість тих чи інших положень та забезпечують баланс інтересів сторін у конкретних правовідносинах.

Актуальність теми полягає в тому, що принцип свободи договору має ключове значення для розвитку цивільного обороту та ринкових відносин, однак потребує чіткого визначення меж його реалізації з метою забезпечення балансу інтересів сторін, запобігання зловживанню правом та гарантування ефективного захисту прав учасників цивільних правовідносин.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі принципу свободи договору, визначенні його змісту та встановленні меж реалізації у цивільному праві України.

Для досягнення поставленої мети у роботі визначено такі завдання:

- розкрити поняття, зміст та значення принципу свободи договору;
- дослідити законодавче закріплення свободи договору;
- проаналізувати особливості реалізації свободи договору у цивільних правовідносинах;
- визначити основні межі свободи договору;
- охарактеризувати співвідношення свободи договору з імперативними нормами;
- проаналізувати роль судової практики у визначенні меж свободи договору.

Об'єкт дослідження – цивільно-правові відносини, що виникають у процесі укладення, зміни та виконання договорів.

Предмет дослідження – принцип свободи договору, його зміст, правова природа та обмеження у цивільному праві.

Методи дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи, зокрема аналіз і синтез, формально-юридичний, порівняльно-правовий, системний, а також метод тлумачення правових норм, що дозволяє комплексно дослідити обрану проблематику.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, які поділяються на підрозділи, висновків та списку використаних джерел. У першому розділі розкривається поняття та значення свободи договору і її законодавче закріплення. Другий розділ присвячено аналізу реалізації свободи договору, зокрема свободі укладення договору та визначення його умов. У третьому розділі досліджуються межі свободи договору, включаючи законодавчі обмеження та судову практику їх застосування.

РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ СВОБОДИ ДОГОВОРУ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

1.1. Поняття принципу свободи договору

Принцип свободи договору посідає важливе місце серед засад цивільного права України та відіграє ключову роль у регулюванні договірних відносин. Його сутність полягає у наданні учасникам цивільних правовідносин можливості самостійно визначати умови взаємодії, виходячи з власних інтересів, і реалізовувати їх шляхом укладення цивільно-правових договорів. У ринковій економіці цей принцип має особливе значення, адже саме через договори здійснюється значна частина майнових відносин між громадянами та суб'єктами господарювання.

У сучасних умовах цивільного обороту договір виступає основним юридичним інструментом упорядкування відносин між його учасниками. Завдяки договірній формі сторони можуть самостійно врегулювати свої права та обов'язки відповідно до конкретних потреб, що сприяє стабільності та передбачуваності правовідносин. Реалізація принципу свободи договору дає змогу визначати зміст співпраці, погоджувати умови виконання зобов'язань та встановлювати взаємні права й обов'язки.

У законодавстві України зазначений принцип отримав чітке нормативне закріплення. Так, у Цивільному кодексі України він визначений як одна із загальних засад цивільного законодавства (стаття 3). Відповідно до статті 627 ЦК України сторони мають право вільно вирішувати питання щодо укладення договору, обирати контрагента та визначати умови договору з урахуванням вимог законодавства, звичаїв ділового обороту, а також принципів розумності й справедливості [1, ст. 3, ст. 627]. Таким чином, законодавець надає сторонам широкі можливості для самостійного врегулювання договірних відносин.

Закріплення принципу свободи договору на законодавчому рівні є важливою гарантією розвитку приватноправових відносин. Воно забезпечує учасникам цивільного обороту право самостійно обирати модель своєї поведінки у сфері договорів та сприяє реалізації принципу рівності сторін під час їх укладення і виконання. Водночас таке право не є необмеженим, оскільки закон встановлює певні правила та межі, яких необхідно дотримуватися.

У науковій доктрині свобода договору розглядається як прояв автономії волі сторін. Зокрема, О. В. Дзера визначає її як можливість сторін самостійно розв'язувати питання укладення договору, вибору контрагента та формування його змісту за умови дотримання вимог законодавства [2, с. 412]. Такий підхід підкреслює, що договір є результатом узгодженого волевиявлення сторін, спрямованого на виникнення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Саме погодженість волі сторін виступає основою виникнення договірних правовідносин.

Н. С. Кузнєцова акцентує увагу на тому, що принцип свободи договору забезпечує динамічність цивільного обороту та сприяє розвитку економічних зв'язків. Завдяки цьому сторони отримують можливість самостійно визначати зміст своїх правовідносин, встановлювати права та обов'язки, а також включати до договору умови, які прямо не передбачені законодавством [2, с. 415]. Це дозволяє більш гнучко адаптувати договір до конкретних життєвих ситуацій.

Є. І. Терніков зазначає, що свобода договору означає можливість сторін на основі взаємного волевиявлення самостійно укладати договір, обирати його вид, форму та спосіб укладення, а також визначати його зміст [3, с. 254]. Отже, цей принцип охоплює комплекс взаємопов'язаних елементів, які формують його зміст і значення у цивільному праві.

У цивілістичній науці традиційно виділяють основні складові свободи договору, серед яких: свобода укладення договору, свобода вибору

контрагента, свобода вибору виду договору та свобода визначення його умов. Завдяки цим елементам сторони можуть самостійно формувати свої правовідносини відповідно до власних інтересів. При цьому допускається укладення як передбачених законодавством договорів, так і тих, що прямо ним не врегульовані, за умови їх відповідності загальним засадам права [3, с. 258].

Разом із тим у наукових дослідженнях наголошується, що свобода договору має певні межі. Зокрема, І. В. Спасибо-Фатєєва підкреслює, що реалізація цього принципу здійснюється в межах, визначених законом, із урахуванням вимог добросовісності та справедливості [4, с. 67]. Такі обмеження спрямовані на запобігання зловживанню правом, захист прав учасників цивільного обороту та забезпечення балансу інтересів сторін.

Окрім норм законодавства, межі свободи договору визначаються також загальними принципами цивільного права, зокрема добросовісністю, розумністю та справедливістю. Дотримання цих засад є необхідною умовою ефективного функціонування договірних відносин та забезпечення стабільності цивільного обороту.

Отже, принцип свободи договору виступає однією з фундаментальних засад цивільного права України. Він забезпечує можливість учасників цивільних правовідносин самостійно визначати зміст договорів, обирати контрагентів та встановлювати умови співпраці. Водночас його реалізація обмежується вимогами законодавства, що дозволяє досягти оптимального балансу між приватними та публічними інтересами.

1.2. Законодавче закріплення свободи договору

Принцип свободи договору належить до базових засад цивільного права України та закріплений на нормативному рівні передусім у Цивільному кодексі України. Зокрема, у ст. 3 ЦК України він визначений як одна із загальних засад цивільного законодавства поряд із такими принципами, як

справедливість, добросовісність і розумність [1, ст. 3]. Включення свободи договору до цієї системи засад підкреслює її фундаментальне значення для регулювання цивільно-правових відносин. Саме завдяки цьому принципу учасники цивільного обороту отримують можливість самостійно встановлювати правові зв'язки та визначати їх зміст.

У системі цивільного права договір виконує функцію одного з головних інструментів врегулювання як майнових, так і особистих немайнових відносин. Реалізація принципу свободи договору дозволяє сторонам узгоджувати власні інтереси та формувати зміст правовідносин відповідно до конкретних обставин. Це, у свою чергу, сприяє розвитку економічних процесів, оскільки забезпечує гнучкість правового регулювання та дає можливість оперативно реагувати на зміни у суспільстві та економіці.

У наукових дослідженнях свобода договору розглядається як прояв автономії волі учасників цивільних правовідносин, а також як необхідна передумова функціонування ринкової економіки. Так, О. В. Дзера зазначає, що цей принцип становить основу договірної регуляції та забезпечує можливість суб'єктам самостійно визначати модель своєї поведінки у правовідносинах [2, с. 112–114]. Іншими словами, сторони мають право самі вирішувати, чи укласти договір, які умови до нього включати та які права й обов'язки встановлювати.

Безпосередній зміст принципу свободи договору розкривається у ст. 627 Цивільного кодексу України, де зазначено, що сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні його умов із урахуванням вимог законодавства, звичаїв ділового обороту, а також принципів розумності й справедливості [1, ст. 627]. Таким чином, законодавець чітко окреслює ключові елементи цього принципу: можливість укласти договір, обирати іншу сторону та самостійно визначати його зміст. Саме ці складові визначають межі реалізації автономії волі сторін.

Важливе значення для розуміння свободи договору має також ст. 6 ЦК України, яка передбачає право сторін укласти договори, не передбачені законодавством, а також відступати від його положень, якщо вони не є імперативними [1, ст. 6]. Це положення демонструє диспозитивний характер цивільного права та значно розширює можливості сторін у врегулюванні своїх відносин. Фактично воно дозволяє створювати нові договірні конструкції, які не передбачені законодавством, але відповідають його загальним принципам.

Однією з форм реалізації свободи договору є укладення змішаних договорів, що передбачено ст. 628 ЦК України [1, ст. 628]. Такі договори поєднують у собі елементи різних видів договорів, що дає змогу більш гнучко регулювати правовідносини сторін. У сучасній практиці цей інструмент використовується досить широко, оскільки дозволяє максимально врахувати специфіку конкретних ситуацій та інтереси учасників.

Водночас законодавство встановлює певні межі реалізації свободи договору. Так, відповідно до ст. 203 ЦК України, зміст правочину не повинен суперечити законодавству, інтересам держави і суспільства, а також моральним засадам [1, ст. 204]. Такі обмеження спрямовані на забезпечення законності у цивільному обороті та недопущення укладення договорів, які можуть порушувати права інших осіб або суперечити публічним інтересам.

Окрім загальних обмежень, існують і спеціальні норми, що регулюють окремі види договорів. Зокрема, ст. 633 ЦК України визначає особливості публічних договорів, а ст. 634 ЦК України – договорів приєднання [1, ст. 633]. Такі положення мають на меті захист слабшої сторони, наприклад споживача, який зазвичай не має можливості впливати на зміст договору.

У сучасній цивілістичній доктрині наголошується на необхідності підтримання балансу між свободою договору та імперативними нормами права з метою запобігання зловживанню правом [4, с. 56–58]. Надмірна свобода може призводити до порушення прав однієї зі сторін, тому

законодавець встановлює відповідні обмеження, спрямовані на забезпечення справедливості та рівності учасників правовідносин.

Варто зазначити, що принцип свободи договору закріплений не лише у національному, але й у міжнародному праві. Зокрема, Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА передбачають право сторін вільно укладати договір і визначати його зміст [5, с. 45–47]. Це підтверджує універсальний характер даного принципу як одного з основоположних у сфері приватного права.

Отже, нормативне закріплення свободи договору має комплексний характер, оскільки включає як положення, що гарантують самостійність сторін у визначенні умов договору, так і норми, що встановлюють межі такої самостійності. Такий підхід забезпечує необхідний баланс між приватними та публічними інтересами та сприяє ефективному функціонуванню цивільного обороту.

Висновок до розділу 1

Підсумовуючи результати теоретико-правового аналізу, слід констатувати, що категорія свободи договору в сучасному цивілістичному дискурсі України виступає не лише ключовою засадою приватного права, а й фундаментальною передумовою самореалізації суб'єктів у межах майнового обороту. Крізь призму доктринальних підходів доведено, що сутність цього принципу розкривається через складну систему правових можливостей, яка дозволяє учасникам правовідносин автономно обирати модель поведінки, визначати коло контрагентів та конструювати змістовне наповнення своїх зобов'язань.

Дослідження нормативного масиву, зокрема крізь аналіз статей 3, 6 та 627 ЦК України, дозволяє стверджувати про диспозитивну природу договірного регулювання, де пріоритет надається акту волевиявлення сторін, що має право відступати від законодавчих стандартів, якщо вони позбавлені

ознак імперативності. Водночас виявлено, що концепція абсолютної свободи договору в умовах сучасного правопорядку є нежиттєздатною, оскільки вона органічно стримується аксіологічними межами – вимогами справедливості, добросовісності та розумності.

Такі інституційні обмеження виконують роль запобіжників проти деструктивних проявів приватної автономії, забезпечуючи захист публічного інтересу та паритетне становище сторін у відносинах з очевидним дисбалансом договірних можливостей.

Таким чином, свобода договору постає як динамічний інструмент регулювання, що поєднує в собі широку диспозитивність із нормативно окресленими межами, спрямованими на підтримання стабільності та правової визначеності цивільного обороту.

РОЗДІЛ 2. РЕАЛІЗАЦІЯ СВОБОДИ ДОГОВОРУ

2.1. Свобода укладення договору та вибору контрагента

Одним із найбільш важливих проявів принципу свободи договору виступають свобода його укладення та можливість самостійного вибору контрагента. Саме ці складові забезпечують реалізацію автономії волі учасників цивільних правовідносин і дозволяють їм самостійно визначати свою поведінку у сфері договірної регулювання [6, с. 97–99]. Завдяки цьому суб'єкти цивільного права отримують реальну можливість встановлювати між собою правові зв'язки та наповнювати їх конкретним змістом.

Свобода укладення договору передбачає, що кожна особа має право самостійно вирішувати питання щодо вступу у договірні правовідносини. Це означає як можливість укласти договір, так і право відмовитися від цього без будь-якого примусу. Учасники цивільного обороту самі оцінюють доцільність укладення договору, враховуючи власні інтереси, економічні вигоди, потенційні ризики та інші обставини. Така самостійність є необхідною умовою функціонування ринкової економіки, оскільки забезпечує незалежність та відповідальність суб'єктів у прийнятті рішень.

Цивільне законодавство України прямо забороняє примушування до укладення договору, окрім випадків, коли це прямо передбачено законом [1, ст. 627]. Це положення гарантує добровільний характер договірних відносин і забезпечує захист волевиявлення сторін. Іншими словами, жоден учасник цивільного обороту не може бути змушений до укладення договору всупереч своїй волі, якщо відсутні спеціальні законодавчі підстави.

Свобода укладення договору також закріплена на нормативному рівні у ст. 627 Цивільного кодексу України, яка встановлює право сторін вільно укладати договори [1, ст. 627]. Це відображає диспозитивний характер цивільного права, відповідно до якого сторони самостійно визначають зміст

своїх правовідносин. Більшість норм цивільного законодавства мають гнучкий характер і можуть змінюватися за домовленістю сторін.

Крім того, свобода укладення договору включає можливість самостійно обирати його вид. Сторони мають право укласти як договори, прямо передбачені законодавством, так і інші, що не суперечать його загальним засадам. Це значно розширює межі договірної регуляції та дозволяє ефективно пристосовувати правовідносини до конкретних життєвих ситуацій.

Водночас науковці підкреслюють, що свобода укладення договору має певні межі, обумовлені необхідністю захисту прав інших осіб та публічних інтересів [7, с. 54–55]. У зв'язку з цим законодавство передбачає випадки, коли одна зі сторін зобов'язана укласти договір. Такі обмеження спрямовані на забезпечення стабільності цивільного обороту та належного рівня захисту споживачів.

Зокрема, відповідно до ст. 633 Цивільного кодексу України, у сфері публічних договорів підприємець не має права відмовити у їх укладенні особі, яка до нього звернулася [1, ст. 633]. Такий підхід спрямований на гарантування рівності прав споживачів і запобігання дискримінації при наданні товарів чи послуг.

Не менш важливою складовою свободи договору є свобода вибору контрагента. Вона означає, що особа самостійно визначає, з ким саме вступати у договірні відносини, виходячи зі своїх інтересів та потреб. При цьому враховуються різні чинники, зокрема економічна доцільність, ділова репутація партнера, рівень довіри та інші обставини [8, с. 83–85]. Такий підхід дозволяє мінімізувати ризики та обирати найбільш надійних учасників для співпраці.

Право вільного вибору контрагента впливає зі ст. 627 Цивільного кодексу України та є проявом юридичної рівності сторін [1, ст. 627]. Кожен

учасник цивільного обороту має можливість самостійно визначати коло осіб, з якими він бажає встановлювати договірні відносини. Як зазначається у науковій літературі, це сприяє розвитку конкуренції та підвищує ефективність функціонування ринку [6, с. 101–102].

Завдяки свободі вибору контрагента сторони можуть обирати найбільш вигідні та надійні умови співпраці, що позитивно впливає на якість товарів і послуг, а також стимулює розвиток підприємницької діяльності. У ринковій економіці це є важливим фактором формування ефективних господарських відносин.

Разом із тим і ця складова свободи договору має певні обмеження. Законодавство забороняє дискримінацію при укладенні договорів та передбачає випадки обов'язкового укладення договору. Крім того, у договорах приєднання (ст. 634 Цивільного кодексу України) одна зі сторін фактично позбавлена можливості впливати на зміст договору, що певною мірою обмежує свободу вибору [1, ст. 634].

Науковці також наголошують, що реалізація свободи укладення договору та вибору контрагента повинна відбуватися з дотриманням принципів добросовісності, розумності та справедливості [7, с. 57–58]. Це означає, що сторони мають діяти чесно та не зловживати своїми правами, зокрема не створювати штучних перешкод або безпідставно відмовлятися від укладення договору.

Отже, свобода укладення договору та свобода вибору контрагента становлять важливі елементи принципу свободи договору, які забезпечують самостійність учасників цивільних правовідносин. Вони дозволяють сторонам самостійно формувати договірні зв'язки та визначати партнерів для співпраці. Водночас реалізація цих прав обмежується нормами законодавства та загальними принципами цивільного права, що забезпечує баланс інтересів сторін і стабільність цивільного обороту.

2.2. Свобода визначення умов договору

Однією з ключових складових принципу свободи договору є свобода визначення його умов, яка полягає у праві сторін самостійно встановлювати зміст договірних правовідносин. Така свобода є проявом диспозитивності цивільного права та дозволяє найбільш повно врахувати інтереси учасників правовідносин [9, с. 132–134]. Саме завдяки цій складовій принципу свободи договору сторони мають можливість узгоджувати між собою умови співпраці, що відповідають їх економічним, майновим або іншим інтересам.

У сучасному цивільному праві умови договору відіграють важливу роль, оскільки саме через них визначається зміст прав та обов'язків сторін. Узгоджуючи умови договору, сторони фактично формують модель своєї поведінки у межах відповідних правовідносин. Це дозволяє максимально врахувати особливості конкретної ситуації та забезпечити ефективне виконання договірних зобов'язань.

Відповідно до ст. 628 Цивільного кодексу України, зміст договору становлять умови, визначені на розсуд сторін і погоджені ними, а також умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства [1, ст. 628]. Отже, законодавець прямо закріплює право сторін формувати зміст договору на власний розсуд, що є важливим проявом їх автономії волі. Це означає, що сторони можуть самостійно визначати, які саме умови будуть включені до договору, якщо такі умови не суперечать законодавству.

Свобода визначення умов договору передбачає можливість сторін самостійно встановлювати істотні та інші умови договору, зокрема щодо предмета, ціни, строків виконання, прав та обов'язків сторін, відповідальності за порушення зобов'язань тощо. Саме через ці умови визначається зміст правовідносин, які виникають між сторонами після укладення договору. Як зазначається у науковій літературі, саме через умови договору сторони конкретизують свої правовідносини та надають їм індивідуального характеру [10, с. 76–78].

Крім того, сторони мають право передбачати у договорі додаткові умови, які не встановлені законодавством, але відповідають їх інтересам. Такі умови можуть стосуватися порядку виконання зобов'язань, способів забезпечення виконання договору, порядку вирішення спорів між сторонами тощо. Завдяки цьому договір стає більш гнучким правовим інструментом регулювання цивільних правовідносин.

Крім того, сторони мають право відступати від положень актів цивільного законодавства, якщо такі положення не є імперативними. Це означає, що диспозитивні норми можуть бути змінені за домовленістю сторін, що значно розширює межі свободи визначення умов договору [9, с. 135]. Такий підхід є характерним для приватноправового регулювання, оскільки він надає учасникам цивільних правовідносин можливість самостійно обрати найбільш ефективний спосіб врегулювання своїх взаємовідносин.

Одним із проявів цієї свободи є можливість укладення змішаних договорів, що поєднують елементи різних договірних конструкцій. Такий підхід дозволяє сторонам більш гнучко регулювати свої відносини відповідно до реальних потреб цивільного обороту [11, с. 49–51]. Використання змішаних договорів є досить поширеним у сучасній практиці, оскільки дозволяє поєднувати у межах одного правочину різні види правовідносин.

Водночас свобода визначення умов договору не є необмеженою. Вона обмежується імперативними нормами законодавства, які встановлюють обов'язкові правила поведінки сторін. Відповідно до ст. 203 Цивільного кодексу України, зміст правочину не може суперечити актам цивільного законодавства, інтересам держави і суспільства, а також моральним засадам [1, ст. 203]. Це означає, що сторони не можуть включати до договору умови, які порушують закон або суперечать загальновизнаним принципам права.

Також важливим обмеженням виступають загальні засади цивільного законодавства, зокрема принципи добросовісності, розумності та справедливості. Як підкреслюється у правовій доктрині, зазначені принципи виконують функцію обмеження договірної свободи та спрямовані на запобігання зловживанню правом [12, с. 91–93]. Вони забезпечують баланс інтересів сторін та сприяють справедливому врегулюванню договірних відносин.

Особливості реалізації свободи визначення умов договору проявляються у договорах приєднання, де одна сторона встановлює умови договору, а інша може лише погодитися з ними. У таких випадках законодавець передбачає додаткові гарантії захисту прав слабшої сторони, зокрема можливість зміни або розірвання договору у разі несправедливості його умов [1, ст. 634]. Це спрямовано на забезпечення рівності сторін та запобігання можливим зловживанням з боку сильнішої сторони.

Аналогічно, у публічних договорах свобода визначення умов обмежується необхідністю забезпечення рівності прав споживачів, що унеможливорює встановлення дискримінаційних умов [1, ст. 633]. Такі договори укладаються з невизначеним колом осіб, тому законодавство передбачає однакові умови для всіх споживачів відповідних послуг чи товарів.

Таким чином, свобода визначення умов договору є важливою складовою принципу свободи договору, яка дозволяє сторонам самотійно формувати зміст своїх правовідносин. Водночас її реалізація здійснюється у межах, встановлених законодавством та загальними засадами цивільного права, що забезпечує баланс інтересів сторін та стабільність цивільного обороту.

Висновок до розділу 2

Аналіз практичних аспектів реалізації свободи договору дозволяє дійти висновку, що цей принцип функціонує як багаторівнева система суб'єктивних прав, спрямованих на забезпечення повної автономії учасників цивільних відносин. Встановлено, що свобода укладення договору та вибору контрагента виступають початковим етапом реалізації волі особи, що ґрунтується на добровільності та неприпустимості примусу, за винятком випадків, обумовлених публічним інтересом чи захистом прав споживачів.

Доведено, що свобода визначення змісту договору дозволяє сторонам конструювати унікальні правові моделі, включаючи змішані та нетипові договори, що сприяє високій адаптивності цивільного обороту до мінливих економічних реалій. Разом із тим з'ясовано, що межі реалізації вказаних прав детерміновані імперативними нормами законодавства та загальноправовими принципами добросовісності й розумності.

Запровадження спеціальних режимів для публічних договорів та договорів приєднання свідчить про прагнення законодавця нівелювати фактичну нерівність сторін та запобігти зловживанню домінуючим становищем.

Таким чином, реалізація свободи договору в Україні ґрунтується на гармонійному поєднанні широкої диспозитивності із дієвими механізмами державного контролю, що в сукупності забезпечує справедливий баланс приватних та публічних інтересів у договірній сфері.

РОЗДІЛ 3. МЕЖІ СВОБОДИ ДОГОВОРУ

3.1. Законодавчі обмеження свободи договору

Принцип свободи договору визнається однією з основоположних засад цивільного права, однак його реалізація не має необмеженого характеру. Чинне законодавство України встановлює певні рамки, у межах яких сторони можуть здійснювати свою автономію волі. Такі обмеження покликані забезпечити рівновагу інтересів учасників цивільних правовідносин, захистити суспільні інтереси та запобігти можливим зловживанням правом [13, с. 58–60].

Насамперед відповідні обмеження закріплені у положеннях Цивільного кодексу України. Зокрема, згідно зі ст. 203 ЦК України, зміст правочину не повинен суперечити нормам цивільного законодавства, інтересам держави і суспільства, а також загально визнаним моральним засадам. Це положення визначає базові критерії правомірності правочинів і, фактично, окреслює межі здійснення свободи договору [1, ст. 203].

Суттєвим обмеженням виступає також наявність імперативних норм права, від яких сторони не можуть відступати за взаємною згодою. Такі норми встановлюють обов'язкові правила поведінки та виконують гарантійну функцію щодо захисту прав учасників цивільних правовідносин і підтримання стабільності правового порядку [14, с. 102–104]. Наприклад, не допускається домовленість про звільнення від відповідальності за умисне невиконання зобов'язання або обмеження прав, прямо передбачених законом.

Окремим проявом обмеження свободи договору є встановлення спеціальних правил для певних категорій договорів. Так, у публічних договорах (ст. 633 ЦК України) суб'єкт господарювання зобов'язаний укладати договір із кожною особою, яка до нього звертається, на однакових

умовах. Це означає, що він не має права безпідставно відмовити у наданні товарів чи послуг або встановлювати різні умови для споживачів [1, ст. 633].

Аналогічні обмеження характерні й для договорів приєднання (ст. 634 ЦК України), у яких одна сторона визначає умови договору, а інша лише погоджується з ними. З метою запобігання зловживанням законодавець передбачає можливість судового контролю, зокрема шляхом зміни або визнання недійсними несправедливих умов [1, ст. 634].

Важливу роль у встановленні меж свободи договору відіграє також антимонопольне законодавство. Суб'єкти господарювання не мають права використовувати договірні механізми для обмеження конкуренції, зловживання домінуючим становищем або встановлення дискримінаційних цін. Подібні дії суперечать принципам ринкової економіки та можуть негативно впливати як на споживачів, так і на державу в цілому [15, с. 47–49].

Особливе значення мають обмеження, спрямовані на захист прав споживачів. У цих правовідносинах свобода договору звужується необхідністю забезпечення підвищеного рівня захисту фізичних осіб. Законодавство забороняє включення до договорів умов, що порушують баланс прав та обов'язків сторін, а також встановлює додаткові гарантії для споживачів [16, с. 88–90]. Це має особливу актуальність у сфері масових договорів, зокрема кредитних чи страхових.

Не менш важливим обмеженням є вимоги щодо форми правочину. У випадках, передбачених законом, договір повинен бути укладений у визначеній формі – письмовій або нотаріальній. Недотримання цих вимог може спричинити негативні юридичні наслідки, зокрема визнання договору недійсним або ускладнення доведення його існування у судовому порядку [13, с. 61].

Крім того, межі свободи договору визначаються також загальними засадами цивільного законодавства, такими як добросовісність, розумність і справедливість. Ці принципи мають універсальне значення та застосовуються до всіх цивільних правовідносин. Вони виконують роль своєрідного механізму корекції поведінки сторін і дозволяють запобігати зловживанню правом навіть у тих випадках, коли формального порушення норм не відбувається [14, с. 105].

Варто зазначити, що відповідні обмеження можуть встановлюватися і нормами інших галузей права, зокрема трудового, сімейного та господарського. Наприклад, у сфері трудових відносин забороняється встановлювати умови, які погіршують становище працівника порівняно з передбаченим законодавством, що також є проявом обмеження свободи договору.

Отже, законодавчі межі свободи договору є невід'ємною складовою механізму правового регулювання цивільних відносин. Вони спрямовані на забезпечення законності, захист прав та інтересів учасників правовідносин і досягнення справедливого балансу між сторонами. Водночас такі обмеження не заперечують сутність принципу свободи договору, а лише визначають межі його реалізації, що є необхідною умовою стабільного функціонування цивільного обороту.

3.2. Судова практика щодо обмеження свободи договору

Судова практика відіграє визначальну роль у встановленні реальних меж свободи договору, оскільки саме в процесі розгляду конкретних справ здійснюється не лише формальне застосування норм цивільного законодавства, а й їх змістовне тлумачення. Через судові рішення формується підхід до розуміння того, у яких випадках принцип свободи договору підлягає обмеженню, а також якими критеріями при цьому слід керуватися. Аналіз відповідної практики дозволяє простежити, яким чином

забезпечується баланс між автономією волі сторін та необхідністю захисту засад справедливості, добросовісності й законності [17, с. 112–115].

Важливе місце у цьому процесі займає практика Верховний Суд, який у своїх рішеннях послідовно підкреслює, що свобода договору не має абсолютного характеру. Одним із найбільш поширених напрямів судової практики є визнання недійсними умов договорів, які суперечать імперативним нормам законодавства або спрямовані на їх обхід. Суди виходять із того, що сторони не можуть шляхом домовленості змінювати або ігнорувати обов'язкові приписи закону.

Показовою у цьому контексті є постанова Верховний Суд від 04 липня 2018 року у справі № 310/11024/15-ц, у якій розглядався спір щодо умов кредитного договору між банком та фізичною особою. Позичальник оскаржував положення договору, що передбачали значні штрафні санкції та право кредитора в односторонньому порядку змінювати процентну ставку. Суд дійшов висновку, що такі умови порушують принципи справедливості та добросовісності, а також створюють істотний дисбаланс між правами та обов'язками сторін. Відтак було наголошено, що навіть за наявності формальної згоди сторін окремі положення договору можуть бути визнані недійсними, якщо вони є несправедливими за своїм змістом [22, с. 45–47].

Окремої уваги заслуговує практика застосування судами принципів добросовісності, розумності та справедливості. У сучасних умовах ці принципи дедалі частіше виступають самотійною підставою для втручання у договірні відносини. Суди можуть обмежувати свободу договору навіть за відсутності прямої законодавчої заборони, якщо встановлюється факт зловживання правом, недобросовісна поведінка або нав'язування явно невігідних умов одній зі сторін [18, с. 56–59]. Такий підхід свідчить про поступовий перехід від формального до змістовного контролю за умовами договору.

Аналіз актуальних правових позицій Верховного Суду дозволяє стверджувати, що сучасна вітчизняна юриспруденція дедалі активніше відходить від догматичного сприйняття принципу свободи договору, закріпленого у ст. 627 ЦК України. [1, ст. 627]. На зміну формальному підходу приходить концепція «соціальної справедливості», де суд бере на себе роль арбітра, що вирівнює дисбаланс між суб'єктами з різним рівнем економічного та інтелектуального потенціалу. Зокрема, це стосується правовідносин, де одним із учасників є споживач – так звана «слабша сторона».

Фундаментальне значення у цьому питанні має правовий висновок, викладений у Постанові Великої Палати Верховного Суду від 15 січня 2019 року у справі № 559/1605/18. Судді акцентували увагу на тому, що свобода волевиявлення не може слугувати ширмою для легалізації несправедливих умов. У ситуаціях, коли договір є типовим (договір приєднання), і клієнт фактично позбавлений можливості впливати на його зміст за схемою «take it or leave it», виникає ризик зловживання правом з боку професійного контрагента. Відтак, критерієм допустимості обмеження договірної свободи стає наявність «істотного дисбалансу» прав та обов'язків.

Важливим інструментом судового контролю виступає принцип *contra proferentem*. Згідно з усталеною практикою Касаційного цивільного суду, будь-яка неточність або двозначність у тексті договору має трактуватися проти того, хто цей текст склав (найчастіше – банку або страховика). Такий підхід стимулює професійних учасників ринку формулювати умови максимально прозоро та зрозуміло, обмежуючи їхнє право на «приховані» санкції чи обтяження.

Також варто звернути увагу на застосування судами ст. 18 Закону «Про захист прав споживачів». Суди послідовно визнають нікчемними або недійсними ті пункти угод, що передбачають надмірну пеню, право на односторонню зміну відсоткової ставки без об'єктивних підстав або

приховане збільшення ціни послуги. У цьому аспекті свобода договору обмежується імперативними нормами, що покликані запобігти фінансовій експлуатації громадян.

Отже, обмеження свободи договору в судовій практиці України є не втручанням у приватні справи, а необхідним механізмом забезпечення реальної рівності. Суд фактично ревізує волю сторін, якщо вона була сформована під впливом нерівних переговорних можливостей, ставлячи принципи добросовісності та справедливості вище за букву несправедливого контракту.[23]

Зазначена практика демонструє, що у договорах приєднання свобода договору істотно обмежується необхідністю захисту слабшої сторони. У таких випадках суди фактично виконують компенсаторну функцію, спрямовану на усунення дисбалансу між учасниками правовідносин.

Крім того, значна кількість судових спорів пов'язана із захистом прав споживачів. У цій категорії справ суди виходять із необхідності забезпечення підвищеного рівня правового захисту фізичних осіб як економічно слабшої сторони. Судова практика свідчить, що умови договорів, які обмежують права споживачів або встановлюють для них непропорційні обов'язки, визнаються несправедливими та не підлягають застосуванню [21, с. 64–66]. Такий підхід відповідає загальним тенденціям розвитку приватного права, спрямованим на посилення гарантій захисту особи.

Окремим напрямом є практика тлумачення умов договору. У випадках, коли положення договору є неясними або допускають різне розуміння, суди застосовують правило їх тлумачення на користь сторони, яка не брала участі у їх формулюванні. Це правило виступає додатковим механізмом обмеження свободи договору, оскільки стимулює сторону, яка формує текст договору, до максимально чіткого та прозорого викладення його умов [17, с. 115].

Також судова практика підтверджує, що свобода договору обмежується вимогами публічного порядку. У випадках, коли договір або його окремі положення суперечать основам правопорядку чи моральним засадам суспільства, суди визнають їх недійсними незалежно від волевиявлення сторін [18, с. 59]. Це свідчить про те, що автономія волі у цивільному праві має межі, зумовлені необхідністю забезпечення загальносуспільних інтересів.

Таким чином, судова практика є важливим інструментом конкретизації меж свободи договору. Вона не лише забезпечує ефективний захист прав учасників цивільних правовідносин, але й сприяє формуванню єдиного підходу до застосування норм цивільного законодавства, запобігаючи зловживанню договірною свободою та її використанню всупереч принципам справедливості і добросовісності.

Висновок до розділу 3

Проведене дослідження меж свободи договору дозволяє підсумувати, що сучасна правова доктрина розглядає обмеження автономії волі не як заперечення цього принципу, а як необхідний інструмент забезпечення правової рівноваги.

З'ясовано, що законодавча модель обмежень ґрунтується на системі імперативних заборон та етико-правових стандартів, таких як публічний порядок та моральні засади суспільства. Встановлено, що специфічні обмеження у сфері споживчого та антимонопольного права є відповіддю держави на фактичну нерівність суб'єктів, спрямованою на запобігання дискримінації та експлуатації слабшої сторони.

Особлива роль у процесі встановлення реальних кордонів свободи договору належить судовій системі, яка через механізми змістовного контролю та принципи справедливості, розумності й добросовісності коригує несправедливі умови правочинів. Застосування доктрини *contra proferentem* та судовий нагляд за «істотним дисбалансом» прав підтверджують

трансформацію вітчизняного правосуддя від формального тлумачення закону до активного захисту слабшої сторони.

Отже, межі свободи договору є динамічною категорією, яка еволюціонує у напрямку забезпечення реальної рівності учасників цивільного обороту та гарантування стабільності правопорядку через пріоритет загальнолюдських цінностей над формальною свободою контракту.

Висновки

Дослідження показує, що принцип свободи договору є основним принципом цивільного права, який дозволяє сторонам самостійно керуватися та керуватися щодо створення власних правовідносин. Право сторін цивільних правочинів вільно вирішувати, чи укласти договір, обирати іншу сторону правочину та умови договору є головними аспектами свободи договору.

Перша частина цієї курсової роботи демонструє, що поняття «Свобода договору» має багато правових аспектів і є універсальним правовим принципом, а також галузевим стандартом. Воно також закріплене в Цивільному кодексі України та інших нормативно-правових документах, що демонструє, що свобода договору є правовою та нормативно-правовою основою, що забезпечує постійний розвиток та стабільність ринкових операцій.

Другий розділ містить аналіз того, як свобода договору реалізується на практиці. Договір встановлює, як це право проявляється як свобода укласти договір та вибирати сторону або партнера, з яким укладатиметься договір, а також створювати умови договору. Сторони мають можливість встановлювати власні правові відносини на основі індивідуальних уподобань, а також можуть створювати договори поза стандартними стандартами, встановленими законом, та укласти різні форми договорів. Протягом усього процесу переговорів щодо договору аж до його завершення свобода договору повинна здійснюватися «добросовісно, відповідально та етично».

У третій частині конкретно визначено обмеження свободи договору, які є життєво важливою частиною правового регулювання. Виявлено, що законодавчі обмеження проявляються у вигляді обов'язкових стандартів, вимог громадського порядку, захисту прав споживачів та багатьох інших законодавчих норм. Судова практика має велику вагу у чіткому визначенні

цих обмежень, оскільки вона забезпечує гармонію між цілями сторін та уникає будь – якого неналежного використання закону. Огляд судової практики встановлює, що суд використовує стандарти добросовісності, справедливості та розумності як спосіб визнання недійсними положень у несправедливих угодах та як спосіб захисту вразливої сторони в договорах, особливо договорах приєднання та споживчих договорах

. Свобода договорів є важливим засобом регулювання цивільних відносин у контролі договірних операцій та дозволяє, щоб договірні операції були гнучкими та ефективними з точки зору правового регулювання. Однак, хоча «свобода договорів» є важливим засобом регулювання договірних відносин, «свобода договорів» як засіб контролю договірних відносин буде використовуватися для встановлення певних обмежень для учасників «цивільного правочину», щоб захистити закон та зберегти справедливість характеру цивільних правочинів та інтереси обох сторін, що беруть участь у цивільних правочинах.

СПИСКИ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356.
2. Цивільне право України : підручник : у 2 т. / О. В. Дзера, Н. С. Кузнєцова, І. В. Спасибо-Фатєєва та ін. ; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової. Київ : Юрінком Інтер, 2010.
3. Терніков Є. І. Свобода договору та її обмеження в цивільному праві України. Наукові праці МАУП. 2010. № 3(26). С. 254–258.
4. Спасибо-Фатєєва І. В. Договірне право України : навч. посіб. Харків : Право, 2012. 304 с.
5. UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016. Rome : UNIDROIT, 2016. 432 р.
6. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Цивільне право України : підручник. Київ : Правова єдність, 2014. 808 с.
7. Боднар Т. В. Договірне право України : навч. посіб. Київ : Алерта, 2013. 224 с.
8. Луць В. В. Договірне право України: сучасні проблеми розвитку. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 304 с.
9. Яроцький В. Л. Цивільне право України : підручник. Київ : Алерта, 2016. 544 с.
10. Кот О. О. Договірне право України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 256 с.
11. Гриняк А. Б. Свобода договору в цивільному праві України : монографія. Київ : Право, 2015. 200 с.
12. Ромовська З. В. Цивільне право України : загальна частина. Київ : Атіка, 2011. 560 с.
13. Спасибко І. В. Свобода договору в цивільному праві України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 240 с.
14. Луць В. В. Зобов'язальне право України : підручник. Київ : Право, 2014. 368 с.

15. Бобрик В. І. Господарське право України : навч. посіб. Київ : Алерта, 2018. 320 с.
16. Харитонов Є. О. Цивільне право України : підручник. Одеса : Юридична література, 2016. 680 с.
17. Кравчук В. М. Судова практика у цивільному праві України : навч. посіб. Київ : Алерта, 2019. 320 с.
18. Постанови Верховного Суду у цивільних справах : збірник судової практики / за ред. О. В. Дзери. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 400 с.
19. Спасибо-Фатєєва І. В. Цивільне право України: проблеми теорії та практики. Харків : Право, 2018. 360 с.
20. Боднар Т. В. Договірне право України: судова практика. Київ : Юстініан, 2021. 280 с.
21. Кузнецова Н. С. Захист прав споживачів у цивільному праві України. Київ : Алерта, 2017. 240 с.
22. Постанова Верховного Суду від 04 лип. 2018 р. у справі № 310/11024/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень.
23. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15.01.2019 р. у справі № 559/1605/18 (провадження № 14-431цс18). Єдиний державний реєстр судових рішень.